

Zilahi menekültek Debrecenben 1919 tavaszán

Kollár János Miklós

történész, doktorandusz, ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola

Bevezetés

Hogyha szigorúan a közigazgatás felől közelítünk, Szilágy vármegye 1919 tavaszán nem volt túl régi képződménynek nevezhető, ugyanis azt az 1876-os megyerendezés hívta életre, egyesítve benne Közép-Szolnok, illetve Kraszna vármegyét. Művelődéstörténeti szempontból ugyanakkor a Szilágyság mint (politikai) határterület, hosszú évszázadokon keresztül jelentette az egyetlen összeköttetést az erdőn túli területek és a magyar Alföld között, sajátos, ám korántsem elhanyagolható identitásképző szerepet játszva a modern magyar nemzetkép megszületésében, mely a két országrész uniójában csúcsondott ki, megteremtve a vélt vagy valós magyar politikai nemzetet.¹ Annak ellenére azonban, hogy Erdély közigazgatási különállása megszűnt, a térség etnikai tagoltsága megmaradt, Szilágy vármegye pedig a Magyar Királyság széthullásáig román többségű maradt.

Dacára a századelőn és annak fordulóján Zilahhal, illetve Szilágy vármegyével foglalkozó írásoknak, melyek szerint a román nemzetiség túlsúlyba kerülése nem természetes úton, sokkal inkább a magyarok évszázadok során elszenvedett túlzott vérvesztése és a román lakosság betelepítése, betelepülése következtében történt,² a tények a makacs valóságot tükrözték: 1910-ben a vármegye lakosságának 60 százaléka román nemzetiségűnek vallotta magát, miközben Zilahon ugyanez a népszámlálás a valamivel több, mint 8 ezer lakos 92 százalékát magyar ajkúnak találta.³ A korábbi népszámlálások statisztikáinak ismeretében kijelenthető, hogy a térség 19. század második felében kialakult etnikai viszonyai többé nem változtak számottevően.⁴

¹ Kincs Gyula: Szilágy megye. In *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen. VII. kötet.* Budapest, 1901, Magyar Királyi Államnyomda. 115.

² Uo. 120–122.

³ *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálás végeredmények összefoglalása.* Budapest, 1920, Athenaeum. 130.

⁴ *Az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint rendezve, II. kötet.* Budapest, 1882, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság. 276.

A tanulmány az elveszített első világháború után megindult menekültválság debreceni eseményeinek egyik számottevő „epizódját” kívánja rögzíteni, anélkül, hogy bonyolult jogi, illetve kormányzati intézkedésekkel terhelné az olvasót. Bevezetéképpen azonban annyit elengedhetetlen a kötetet forgató érdeklődő elé tárni, hogy az 1918 és 1924 közötti időszakban, mintegy 400–450 ezer honfitársunk volt kénytelen az utódállamok kiutasító politikájának köszönhetően elhagyni addigi otthonát, és a trianoni országhatárok mögé menekülni.⁵ Habár a repatriálókkel intézményesített keretek között csak 1920 tavaszától kezdett foglalkozni a kormányzat, amikor életre hívták az Országos Menekültügyi Hivatalt, az 1918 ősztől érkező menekültek fogadására a Károlyi-kabinet idején is történtek központilag ellenőrzött erőfeszítések. Az intézkedések egyik legfontosabb eleme volt, hogy 1918 decemberében dr. Hegymegi Kiss Pál személyében kormánybiztost neveztek ki a menekültekkel kapcsolatos „gördülékenyebb ügymenet” érdekében.⁶

Az idegen megszállás következtében távozni kényszerültek ezután – addigi fizetésükön felül – napi 20 korona segélyre (költségátalány), és további útiköltség támogatásra is számíthattak. A katasztrofális pénzügyi helyzet következtében 1919 tavaszán a napi 20 korona segélyt 15 koronára szállították le.⁷ Mindemmellett a kormány külön rendeletben intézkedett a családtagok után járó további segélyezésről is.⁸ A legfontosabb rendező elv azonban kezdetektől fogva az volt, hogy a menekülteket minél hamarabb „szétterítsék” az ország teljes területén, tehermentesítve ezzel a fővárost, így bevonva a menekültek ellátásának megszervezésébe a vidéki falvak, illetve települések erőforrásait.⁹

Erdély román megszállása

A háború elvesztését követően sokkoló gyorsasággal kezdtek széthullani a Magyar Királyság államiságának kereteit. 1918 novemberében sok helyütt már a belgrádi katonai konvenció megkötése előtt megkezdődött az ország katonai megszállása, így a román alakulatok előőrsei már egy nappal az egyezmény aláírása előtt, november 12-én megjelentek a Tölgyesi-szorosban, több helyen át is lépték a magyar határt.¹⁰ A Felső-Moldvából Erdélybe vezető szorosok megszállása után, november 28-ra román kézbe került a Felső-Maros vidéke, az Olt-

⁵ Koloh Gábor: A trianoni menekültek száma. In: Úton. Ablonczy Balázs (szerk.): *Menekülés, mobilitás, integráció Közép-Európában és Magyarországon az első világháború után*. Budapest, 2020, MTA BTK TTI. 22.

⁶ *Belügyi Közlöny*, 1918. 54. sz. 1818.

⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár K. 27 Minisztertanácsi jkv.-ek. 1919. márc. 21.

⁸ *Belügyi Közlöny*, 1918. 51. sz. 1710–1712.

⁹ MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltár IV. 906.b. 143/1919

¹⁰ Romsics Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947*. Budapest, 2018, Helikon. 108–110.

völgye, és jószérével egész Csík vármegye. December első napjaiban déli irányból is megkezdődött Erdély megszállása, és a román alakulatok december 12-re mindenhol elérték a Maros mentén kijelölt belgrádi demarkációs vonalat, és néhol át is keltek a folyón.¹¹ 1918 karácsonyára a kincses város, Kolozsvár is román kézbe került.¹²

A kaotikus helyzet tisztázása érdekében Henrys tábornok december 28-án Belgrádba kérette mind Vix alezredest, mind Berthelot tábornokot, aki (újfént) parancsba kapta a román előrenyomulás megállítását. A tábornok december 31-én érkezett vissza Belgrádból Kolozsvárra, ahol miután biztosította a román megjelenteket, hogy „*a román aspirációk meg fognak valósulni*”, négyszemközti megbeszélést folytatott Apáthy István kormánybiztossal is.¹³ Ekkor született meg az úgynevezett Apáthy-Berthelot-féle egyezmény, mely kijelölt egy Nagybányától Kolozsváron át, Désig húzódó, 15 kilométer széles vonalat, ami a román, illetve magyar csendőrséget és haderőt volt hivatott elválasztani egymástól. Mindeközben Apáthy Neculcea tábornokkal, a megszálló hetedik román hadosztály parancsnokával is megállapodott, aki biztosította a kormánybiztost, hogy a Kormányzótanács (Consiliul Dirigent) és a hadsereg nem kíván beleszólni a magyar közigazgatás működésébe. Miután azonban Berthelot elhagyta Kolozsvárt, a lejegyzett megállapodást Neculcea nem volt hajlandó aláírni, majd közölte, hogy számára azt Moşoiu tábornok, az Erdélyt megszálló román csapatok főparancsnoka utóbb egyébként is megtiltotta.¹⁴

A román politikai vezetés tehát a megállapodás ellenére is az előrenyomulás folytatására utasította hadseregének alakulatait; délen Brád, középen Bánffyhunrad, északon pedig Zilah irányába. Január 13-án a Zilah és Zsibó között fekvő Cigányi határában komolyabb fegyveres összetűzésre is sor került, melynek következtében kilenc román katona életét veszítette. Hiába értesítette a zilahi zászlóalj parancsnoka, Barabás őrnagy a közeledő román alakulatok parancsnokságát, hogy az atrocitások elkerülésének érdekében várják meg a magyar csapatok elvonulását, azok mégis útnak indítottak egy húsz kocsiból álló vasúti szerelvényt, kiegészülve 200–300 főnyi legénységgel, akik végül összetűzésbe is keveredtek a magyar egységekkel. A román csapatok tolmácsa, egy helyi tanár később aláírásával is igazolta, hogy az összetűzés az ő mulasztásának következtében történt, miután megfeledkezett Barabás őrnagy táviratát továbbítani a román parancsnokságnak.¹⁵

¹¹ Fráter Olivér: Erdély román megszállása 1918–1919-ben. *Kisebbségkutatás*, 2000. 2. sz.

¹² Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Budapest, 2019, Kossuth. 120.

¹³ Romsics: i. m. 155.

¹⁴ Apáthy István: Erdély az összeomlás után. *Új Magyar Szemle*, 1920. 2–3. sz. 173–175.; Romsics: i. m. 156–157.

¹⁵ Romsics: i. m. 158–159.

Amikor végül 1919. január 15-én a román hadsereg katonái bevonultak Zilahra alaposan megbosszulták a két nappal korábban Cigányi határában történeteket. Tisztjeik már a megszállás első napján szabadrablást engedélyeztek a román katonáknak, hozzájuk hamarosan csatlakoztak a lakosság kétesebb elemei, és számos magyart, aki követeléseiknek nem akart, illetve nem tudott eleget tenni, puskatussal bántalmaztak, megbotoztak vagy kifosztottak.¹⁶ Végül az egyre hevesebb francia tiltakozásoknak is köszönhetően az erdélyi front több-kevesebb időre, a Vaskoh–Csucsá–Zilah–Nagybánya–Máramaros vonalon szilárdult meg, de Zilah városának megpróbáltatásai nem értek véget.¹⁷

A magyar katonák között februárban kezdtek hírek terjedni a Zilahon állomásozó román alakulatok által elkövetett atrocitásokról, sajnos nem minden esetben alaptalanul. Az V. erdélyi katonai kerületi főparancsnokság a Honvédelmi Minisztériumnak készített jelentéséből az is kiderül, hogy a szomszéd falvakból a pópáik vezetésével Zilahra rabolni érkező parasztokat, a román katonák nem-hogy nem akadályozták, de kifejezetten ösztönözték. Ennek következtében a szőlőhegyen gyilkosságok is történtek. A közbiztonság teljes hiánya vagy talán éppen a fosztogatások zavartalanságának fenntartása érdekében, a román katonai parancsnokság minden magyarnak megtiltotta, hogy a város körüli szőlőjébe fegyveres kíséret („patrul”) nélkül menjen. Plósz Gyula iskolaigazgatót állítólag éppen az a fegyveres kísérelő lötte agyon, akit védelmére rendeltek ki, amikor szőlőjébe látogatott.

Utólagos beszámolók szerint Braut Vilmos szolgabíróért azért verték meg, mert nem éltette Nagy Romániát, Zombori Jenő bírósági végrehajtót pedig a szakmája következtében, korábban okozott sérelmek érték utol: egy román paraszt felismerte, hogy három évvel korábban nála árvereztetett, ezért román katonákat uszított Zomborira, akik félholtra verték a végrehajtót.¹⁸ Amikor az atrocitásokat elszenvedők román ügyvédekhez fordultak, azok kinevették a sértetteket.¹⁹ A magyar tisztviselők közül sokakat összefogtak és Zsibóra hurcolva börtönbe vetették őket. A jegyzőkönyv elbeszélése szerint a rabolt bortól megittasult román tisztok lányokat fogdostak össze az utcákon, akiket aztán megbecstelenítettek.²⁰

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo. 161.

¹⁸ *Debreczeni Újság*, 1919. márc. 5. 1.

¹⁹ Gottfried Barna – Nagy Szabolcs: *A Székely Hadosztály története*. Csíkszereda, 2018, Gutenberg. 97–98.

²⁰ Doberdói Breit József: *A magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története 1. A Károlyi korszak főbb eseményei*. Budapest, 1925. Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár. 175.

Zilah visszavételének megkísérlése

Egyetemben a Zilah városában állomásozó 24. székely ezreddel, a Gyurotsik Mihály őrnagy vezette körülbelül ötvenfős Szilágy Vármegyei Nemzetőrség egy nappal a román bevonulás előtt, január 14-én hagyta el Zilahot, ahonnan először Szilágyosomlyóra, majd Debrecenbe utaztak, ahol parancsba kapták, hogy vonuljanak fel Szilágynagyfaluba. Ott a század tíz nap alatt egy 350 fős zászlóaljja bővült, három gyalog- és egy géppuskás századdal kiegészítve, miután somlyói, és krasznai nemzetőrök is bevonultak, de más megszállt területekről is folyamatosan csatlakoztak a zászlóaljhoz menekült polgárőr-, illetve katonai alakulatok.²¹ A román katonák kegyetlenkedéseinek hírei hallatán, a Zilah közelében állomásozó Gyurotsik-féle zászlóalj katonái egyre hevesebben kezdték követelni a város visszafoglalását, ugyanis sokuknak Zilahon laktak a rokonaik, illetve családtagjaik. Anélkül, hogy az őrnagy értesítette volna feljebbvalóit, katonái győzködésének hatására, február 22-én végül a támadás megindítása mellett döntött.

A stratégiai cél Zilah és Zsibó visszafoglalása mellett, a hadászati szempontból kulcsfontosságú Meszes-hegység gerincének visszavétele volt. Az éjszaka táncmulatságot tartó románok a támadás hírére elmenekültek, így 23-án hajnalban már magyar zászló lobogott a református templom tornyán. A magyar bakák azonban kísérletet sem tettek Zsibó és a Meszes visszafoglalására. Egyfelől azért, mert Gyurotsik már a támadás megindulása után elvesztette kapcsolatát a harcoló alakulataival, másrészt pedig mert nagy örömeben a polgári lakosság csapravert hordókkal fogadta a „felszabadítókat”, minek következtében a Meszeset birtokló román csapatok ellentámadásba mehettek át és február 24-én a 15. gyalogos Rázboieni-ezred megkezdte a város tüzéséggel való lövetését.²²

„A románok a szomszédos hegységekből ágyú és gépfegyvertüzelés alá fogták a várost. Délig 170–180 lövedék, 7 és fél centiméteres gránát csapódott a városra. (...) Ekkor már a lakosság menekülni kezdett, mert a fojton becsapódó gránátok sokakat megöltek és megsebesítettek. (...) Az utcákon temetetlenül heverték gyermekek és asszonyok holtteste. Ekkor már általános lett a menekülés. A románok a menekülő lakosságot gépfegyverrel lőtték, úgy, hogy sokan elhultak menekülés közben.” – számolt be a tragikus eseményekről a Debreczeni Újságnak Pálóczy János zilahi római katolikus pap, aki Debrecenbe érve igyekezett névjegyzékbe venni a zilahi menekülteket, segítséget nyújtva azoknak, akik a nagy fejetlenség közepette elvesztették rokonaikat vagy családtagjaikat.²³ A rendkívül gyorsan zajló események közepette Zilah városa, és a még helyben maradt polgárai február 25-ére már újra a román királyi hadsereg birtokában

²¹ Gottfried–Nagy: i. m. 194.

²² Uo. 98.; Szabó Zsolt (szerk.): *A szilágyosági magyarok*. Bukarest, 1999, Kriterion. 623.

²³ *Debreczeni Újság*, 1919. febr. 28. 1.

találták magukat. Akciója miatt, Gyurotsik ellen haditörvényszéki eljárás indult, de felmentése után, április 1-jén visszatérhetett az alakulatához.²⁴

Menekültek Debrecenben

A súlyos helyzet következtében a románok bosszújától rettegő menekültek ezrei lepték el nyugati irányban az országutakat, akik leggyakoribb esetben gyalog jutottak el a Zilától majdnem 30 kilométerre található Szilágysomlyóig. Onnan már vonaton folytathatták tovább útjukat Nagykároly, illetve Debrecen irányába. Az első két, menekültekkel zsúfolt szerelvény február 26-án, szerdán érkezett a nagykárolyi pályaudvarra, amely 76 család kivételével másnap reggel tovább is indult Debrecenbe. Azonban még csütörtök este megérkezett egy kétszáz fős, harmadik menekültvonat is, amelynek utasai közül mintegy 35 család maradt Nagykárolyban. Őket a polgári iskola tornatermeiben, illetve a honvédlaktanya legénységi szobáiban helyezték el, és további intézkedésig a város minden vagyontalan menekültnek négy korona rendkívüli segílyt ítél meg.²⁵ A február 28-án érkező 600–800 menekült egy részét már a környékbeli falvakban helyezték el.²⁶

Nagykároly felől február 27-én hajnalban érkezett meg a zilahi menekültek első, mintegy 1500 fős menekültszociális csoportja Debrecenbe. Közülük mintegy 400–500 fő maradt tartósabban, netalán végleg a cívisvárosban. A menekülteket a debreceni Népjóléti Hivatal helyezte el a város különböző pontjain; a DEMKE-internátus mellett kialakított Bocskai téri barakk szükséglakásokban, a kolégiumi internátus helyiségeiben, illetve a 3. számú honvédlaktanyában. A menekültek beszámolóí szerint a román ágyútűz következtében mintegy 50–60 zilahi lakos vesztette életét.²⁷

A zilahiak elszállásolása szinte csak a város laktanyáinak vagy szükséglakásoknak az igénybevételével volt lehetséges, ugyanis a háború végére meglehetősen súlyos lakásviszonyok alakultak ki Debrecenben. Egy hónappal a zilahi menekültek érkezése előtt Handler Gyula, a város élére 1918. november 10-én kinevezett kormánybiztos-főispán²⁸, a helyi szociáldemokrata párt elnöke, azt volt kénytelen Budapestre jelenteni, hogy a lakásínség Debrecenben a közrend felbo-

²⁴ Gottfried–Nagy: i. m. 98.

²⁵ *Szatmármegyei Közlöny*, 1919. márc. 2. 2.

²⁶ *Szamos*, 1919. márc. 1. 1.

²⁷ *Debreczen*, 1919. febr. 28. 2.

²⁸ Handler, közellátási és karhatalmi ügyekben vármegyei, utóbbi vonatkozásban északkelet magyarországi hatáskört is nyert. Mindezek mellett a MÁV debreceni üzletvezetőségének területén gyakorta a közlekedés felett is ellenőrzéssel bírt. Ezzel szemben a Hajdú vármegye élére kinevezett Rásó István főispán jogköre „csupán” a vármegye közigazgatási teendőire terjedt ki.

ulásával fenyeget. A lakásépítkezések annak ellenére sem kezdődtek el, hogy a kormány e célból 58 millió koronát bocsájtott a városatyák rendelkezésére.²⁹ Mindeközben a debreceni adóhivatalba került a zilahi törvényszék pénzállománya is, melynek hamar megtalálták helyét a cívisvárosban: a román bevonulás napján a Debreceni Tábla például három havi előleget utalványozott ki bírónak, a zilahi koronaezrekekkel megszorított törvényszéki pénzállományból.³⁰

A belügyi tárca terhére a városvezetés első körben ötezer koronát utalt ki a menekültek segélyezésére,³¹ és felszólították a környező települések előljáróságait a zilahi menekültek számára való mielőbbi adomány, illetve segélygyűjtések megkezdésére. A város ezúton további 2400 koronára tett szert, amit a Székely Nemzeti Tanács Zilahiakat Segélyező Bizottságának kellett eljuttatni, akik irodájukat a menekülteket befogadó Református Kollégiumban rendezték be. Azok, akik a segélyezés ellenére dolgozni szerettek volna, a város munkaközvetítőjén keresztül találhattak maguk számára munkalehetőséget. Nagykárolyban ennél jelentősen nagyobb összeg állt rendelkezésre, ugyanis a helyi munkástanács 13 ezer korona segélyt előlegezett meg a menekültek gyámolítására.³² Az alispán jelentése szerint március 11-én még mintegy ötszáz zilahi menekült tartózkodott Debrecen területén.³³ Ékes bizonyítéka annak, hogy a menekülés sem a román hadsereg előretörésével, sem a tanács hatalom beköszöntével nem hagyott alább, hogy a Népjóléti Hivatal 1919. április 22-én további 50 ezer korona kiutalását kérvényezte a helyi direktóriumtól, „a zilahi és más menekültek” ellátására. A direktórium még aznap engedélyezte a kérést, még hozzá a belügyi népbiztosság terhére. A városi tanács 1919. június 27-én végül valamivel több, mint 73 ezer koronát számolt el a Belügyminisztérium terhére.³⁴

Budapesten eközben Saly J. Árpád belügyminisztériumi osztálytanácsost rendelték ki a zilahi menekültek segélyezésének és elhelyezésének felügyeletére, aki hamarosan felhívásban kérte Szilágy vármegye, illetve Zilah város tisztkarát, hogy valamennyien mielőbb jelentkezzenek nála Szilágysomlyón.³⁵ Maga Kratochwill Károly ezredes is nyomatékosan sürgette a kárvallottak visszaengedését Zilahra,³⁶ miközben az események hatására a térségbe érkezett Franchet

²⁹ Fehér András: A forradalmak Debrecenben. In Gunst Péter (szerk.): *Debrecen története* 3. Debrecen, 1997, Csokonai Kiadó. 422–425.

³⁰ MNL HBML XV. 12/3 Dr. Réczei Sándor: *Naplójegyzetek Debreczen szab. kir. város román megszállásának idejéről*. Debrecen, 1920.

³¹ *Debreczeni Független Újság*, 1919. febr. 28. 4.

³² *Északkeleti Újság*, 1919. márc. 29. 2.

³³ MNL HBML IV. 906.b 2369/1919.

³⁴ MNL HBML IV. B. 1405/b 10436/1919.

³⁵ *Pesti Napló*, 1919. márc. 7. 5.

³⁶ Koréh Endre: „Erdélyért”. *A székely hadosztály dandártörténete 1918-1919. I.* Budapest, 1929, Makkay Zoltán Könyvkiadó Vállalata. 170.

d’Espérey tábornoknak, a balkáni francia expedíciós hadsereg parancsnokának vezérkarifőnök-helyettese, Trousson ezredes, akinek az általános tájékozódás mellett jelentést kellett tennie a keleti hadsereg parancsnokának, hogy miképpen lehetne létrehozni egy – a magyar, illetve román hadsereg elválasztását szolgáló – semleges zónát. Trousson (a korabeli tudósítások szerint sok esetben Trousson) ezredes bejárta a csucsai frontot, meglátogatta a szétlőtt Zilahot, majd Kratochwill társaságában Nagyváradra érkezett, ahol a román lakosság egy csoportja várta, hogy a magyaroktól elszenvedett atrocitásokról számoljanak be az ezredesnek.³⁷

A román „akción” felháborodva Kratochwill táviratilag megkérte Rugonfalvi Kiss István debreceni történészt, a Székely Nemzeti Tanács elnökét, hogy március 6-ra hívja össze a zilahi menekülteket a debreceni városházára, hogy a következő állomásként, a cívisvárosba látogató „Trousson-misszió” keresztül, az antant elé tárhassák az Erdélyben zajló tragikus eseményeket.³⁸ Ha lehet hinni a sajtó tudósításának az ezredes egyenként hallgatott meg minden zilahi menekültet, majd pontos jegyzőkönyvet vett fel a hallottakról. A zilahiak ekkor a legváltozatosabb fizikai abúzusokról adtak számot; volt olyan menekült, akinek a veréstől beszakadt a dobhártyája, más megmutatta a botozás okozta sebesüléseit, és olyan is akadt, aki fiatal 13–14 éves lányok megbecstelenítéséről mesélt. A kihallgatás végén az ezredes átvette a Székely Nemzeti Tanács Rugonfalvi által lejegyzett memorandumát és ígéretet tett a jegyzőkönyv d’Espérey tábornok elé tárására.³⁹ Trousson ezután Budapestre utazott, ahonnan március 10-én a következőket táviratozta vissza Kratochwillnak: „*Itt szállingó hírek és egy Párizsból visszatérő tiszttel folytatott beszélgetés szerint a Békebizottság már döntött az alkalmazandó ideiglenes szétválasztásról, hogy a magyarok és románok közötti nehézségek megszűnjenek. Ezek egyelőre csak hírek, de ha igazak, ebből az következnék, hogy az én hosszas kivizsgálásom hasztalan volt, mivel a szétválasztás már előtte megtörtént.*”⁴⁰

Az ezredest d’Espérey tábornok 1919. február 15-én küldte Magyarországra, mely döntéséről egy nappal korábban, táviratilag számolt be Clemenceau miniszterelnöknek és Ferdinand Foch marsallnak, a szövetséges hadseregek főparancsnokának.⁴¹ A békekonferencia a semleges zóna létrehozásáról 1919. február

³⁷ Bánlaky József: *A magyar nemzet hadtörténete. XXIV.* Budapest, 1932, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata.

³⁸ Zambon Csaba–Mudrák József: Rugonfalvi Kiss István történelem-professzor, a debreceni M. Kir. Tisza István-Tudományegyetem 1932/33. évi Rector Magnificusa. *Gerundium*, 2017. 4. sz. 8.

³⁹ *Debreceni Független Újság*, 1919. márc. 6. 2.

⁴⁰ Bánlaky: i. m.

⁴¹ Ádám Magda – Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919.* Budapest, 1999, Akadémiai Kiadó 126

19-én hozta meg a döntését, melyet a Legfelsőbb Tanács 26-án véglegesített. Ezek alapján nem kizárt, hogy jelentéseivel Trousson hozzájárulhatott az elfogadott semleges zóna kialakításához, bár a fentebb idézett megnyilatkozása ennek ellent mond. Az úgynevezett Vix-jegyzéket végül 1919. március 20-án nyújtották át Károlyi Mihály részére, mely tulajdonképpen a gróf bukásához vezetett.⁴²

A menekültek elhelyezésének és ellátásának során akadtak azért kellemetlen pillanatok is. Amikor a debreceni sajtó munkatársai három héttel megérkezésük után felkeresték a hármashonvédek laktanyájában elszállásolt menekülteket, azok határozott nemtetszésüket fejezték ki az ehetetlen ételek, illetve a fekvőhelyül szolgáló kényelmetlen szalmazsákok miatt. Az ételek rossz minőségére magyarázatul az szolgált, hogy a menekültek ételmezését katonaszakácsok végezték, kiknek sok esetben egészen más volt a polgári foglalkozásuk.⁴³ Történetek ezen kívül visszaélések is: Nagykárolyban például sokan „álmekültnek” adták ki magukat, de problémát jelentett az is, hogy sok szálloda nagyobb hasznot remélve többszörös áron értékesítette szobáit a román támadás utáni első hullámban érkező menekültek számára.⁴⁴ Hiába szeretne volna az állam megosztani a menekültek ellátásának terheit a lakossággal, ha az emberek egy része nem kívánt anyagi áldozatot vállalni menekült sorsa jutott honfitársaikért. „*A debreceniek pénztárcája nem akar megnyílni és szinte mereven elzárkózik az elől, hogy segítsen a románok felháborító brutalitásai által elűzött nyomorgó, szerencsétlen zilahiakon*” – konstatálta keserűen a *Debreczen* című napilap.⁴⁵

Akadtak olyanok is, akik nem menekültek el azonnal, miután a románok másodjára is elfoglalták Zilahot. Benkő Géza Hajdúnánásról költözött korábban Zilahra, ahol 1905-ben ügyvédi irodát nyitott, majd 1908-ban kinevezték a város főügyészenek. Az 1919. január 16-án bekövetkezett első bevonulás után három nappal a román hadsereg katonái letartóztatták a város választott polgármesterét, kinek ideiglenes utódjául Török István, Szilágy vármegye alispánja Benkő Gézát nevezte ki. Miután az újdonsült helyettes polgármester a román túlkapások miatt írásban és szóban is panaszt tett Pathé francia tábornoknál, illetve Fouchet ezredesnél, 1919. március 1-jén kémkedés vádjával Benkőt is lefoglalták; súlyosan megverték, és szúrt sebbel szállították a dési VII. hadosztály börtönébe, ahonnan csak 1919 áprilisában térhetett vissza Zilahra, ahol a szétlőtt lakását kifosztva, 11 román katonával elszállásolva találta. Miután a hűségesküt nem volt hajlandó letenni, 1919 ősztől kezdve megfigyelés és zaklatások között élt, a Kratochwill ezredes ellen lefolytatott per alatt pedig még egyszer letartóztatták. Két év kitarthatás után, a főügyész végül 1921 tavaszán határozta el, hogy családjával Magyar-

⁴² Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, 2001, Osiris. 128–130.

⁴³ *Debreczen*, 1919. márc. 13. 3.

⁴⁴ *Szatmármegyei Közlöny*, 1919. márc. 16. 4.

⁴⁵ *Debreczen*, 1919. márc. 5. 2.

országra repatriál, és folyó év március 31-én kelt levelében közvetlenül Szomjas Gusztáv főispántól kért közalkalmazotti állást.⁴⁶

Benkőt Gézát a debreceni ügyvédi kamara 1921 júliusában vette fel a menekült ügyvédek névjegyzékébe,⁴⁷ miközben a város hamarosan egy egyszobás Csapó utcai lakást utalt ki az egykori helyettes polgármesternek és családjának, melyet Benkő sikertelenül próbált még az év októberében nagyobbra cserélni.⁴⁸ A lakásmizériától eltekintve, az ügyvéd debreceni karrierje hamarosan beindult: 1922 májusában már ott találjuk nevét a Bethlen-féle Egységes Párt kötelékében,⁴⁹ és az újsághirdetésekből az is kiderül, hogy a Csapó utca 19. szám alatt hamarosan megnyílt Benkő ügyvédi irodája is.⁵⁰ 1922. július 25-én már mint vármegyei tisztü ügyész nyithatta meg a Menekültek Társadalmi Egyesületének első ülését, melynek elnökévé Szabó Józsefet, Máramaros vármegye menekült alispánját választották, az alelnök azonban maga Benkő Géza lett.⁵¹ A Bethlen István fővédnöksége alatt álló egyesület alelnökének alig egy évet kellett várnia a következő kinevezésre, amikor 1923. június 6-án, Hajdú vármegye főispánja, a vármegye helyettes főügyészevé nevezte ki Benkőt,⁵² kire a következő esztendőben a vármegye hivatalos lapja már mint vármegyei főügyészre hivatkozhatott.⁵³

A menekültek segélyhez és fizetéshez juttatása

A megérkezés utáni napokban a menekültek megkezdheték a menekülési költségátalány, illetve jövedelmeik kiutalásának kérvényezését, melyre többnyire az alispáni hivatalban került sor. Az ügymenet során először jegyzőkönyvben rögzítették a menekültek adatait, illetve menekülésük okát, mely értelemszerűen majd minden esetben Zilah városának tüzérsséggel való lövetése volt. A jegyzőkönyvek felvételét néhány napon belül követte a kifizetésről szóló határozat, és számos esetben megmaradtak a kifizetési bizonylatok is.

Akárcsak a menekülés következtében járó segélyeket, az állandó tisztviselői béreket is ki lehetett korábban utalványozni. A ránk maradt részletes elszámolásokból egyébiránt nem csak a menekültek ellátásáról kaphatunk igencsak pontos képet, de azt is jól fel tudjuk térképezni, hogy az állam milyen úton-módon próbálta segélyezni és ellátni a közigazgatásban tevékenykedő alkalmazottjait. Megállapítható, hogy az állandó *fizetésen* felül, az állami köztisztviselők részesülhettek *háborús segélyben, lakbértámogatásban*, kaphattak *családi pótléket*,

⁴⁶ MNL HBML IV/c.5.d. 144/1921.

⁴⁷ *Budapesti Közlöny*, 1921. júl. 29. 4.

⁴⁸ MNL HBML IV/c.5.d. 144/1921

⁴⁹ *Egyetértés*, 1922. máj. 7. 2.

⁵⁰ Uo. 1922. jún. 11. 7.

⁵¹ Uo. 1922. jún. 25. 2.

⁵² Uo. 1923. júl. 5. 3.

⁵³ *Hajdúvármegye Hivatalos Lapja*, 1924. jan. 15. 5.

illetve *havi drágasági segélyt*. Mindezekon felül, a menekülés állapotának fennállása esetén járt a már a korábban említett *menekülési költségátalány*, illetve díjnokok esetében, az úgynevezett *díjnok segély*. A következő táblázat a fenti preferenciák alapján három meglehetősen különböző társadalmi közegekből, és jócskán eltérő jövedelmi kategóriából érkező zilahi menekült bevételeiről ad számot. Érdeemes ugyanakkor azt is észben tartani, hogy a háborús infláció mértéke ekkor már súlyos méreteket öltött, mely egyre kilátástalanabb helyzetbe sodorta a megélhetésükért küzdő köztisztviselőket.

Fizetési különbségek a Debrecenben felvett jegyzőkönyvek és a kiutalt tisztviselői fizetések alapján

	<i>Dr. Kincs Miklós zilahi tisztiorvos</i>	<i>Sólymos Károlyné a zilahi helyettes polgármester felesége</i>	<i>Seregély Sándor zilahi vármegyei díjnok</i>
<i>Fizetés</i>	216,66 korona	300 korona	102 korona (3,4 korona naponta)
<i>Háborús segély</i>	166,6 korona	216,6 korona	80 korona
<i>Lakbértámogatás</i>	1919. II. negyedévre: 135 korona	1919. II. negyedévre: 200 korona	–
<i>Családi pótlék</i>	1919. II. negyedévre 400 korona két családtag után	1919. II. negyedévre 400 korona két családtag után	240 korona két családtag után
<i>Menekülési költségátalány</i>	febr. 24. – ápr. 30. napi 20+10 korona	febr. 24. – márc. 30. napi 20+10 korona ápr.: napi 15+10 korona	napi 20+10 korona
<i>Havi drágasági segély</i>	300 korona	300 korona	300 korona
<i>Díjnok segély</i>	–	–	20 korona

Kincs Miklós jegyzőkönyvét több mit egy hónappal menekülése után, csak március 28-án vették fel, ugyanis betegsége miatt a doktor hamarabb nem tudott a kijelölt közigazgatási szervnél jelentkezni. A tisztiorvos családi pótlékra felesége és az édesanyja után tarthatott igényt. Sólymos Károlyné férjét, Zilah helyettes polgármesterét 1919. január 18-án a románok letartóztatták, és többedmagával Nagyszébenbe internálták. Ugyancsak betegségre hivatkozva Sólymos-

né is jóval csak menekülése után, április 4-én jelentkezett az alispánnál. Ekkor kérte fogságban lévő férje illetményeinek kiutalását, amit az ugyancsak Debrecenbe menekült Ridwal István közigazgatási tanácsos szóbeli igazolása folytán ki is utalványoztak számára.

Ha Kincs Miklós és Sólymos Károlyné illetményeit összevetjük Seregély Sándor díjnok járandóságaival, jól láthatóvá válik, hogy az alapbéren túl járó segélyek (háborús segély, lakbértámogatás, családi pótlék), a menekülési költségátalány és a havi drágasági segély kivételével, a bértáblával együtt mozgó illetmények voltak. Ez azt is jelenti, hogy a közigazgatásból érkező menekültek segélyezése folyamán nem játszott szerepet a munkahelyi hierarchiában betöltött pozíció, tehát a jobban fizető állással nem járt automatikusan több segély. Sólymosné kifizetési bizonylatáról az is leolvasható, hogy a tanácsuralom idején is javarészt a Károlyi-, majd Berinkei-kormányok által megkezdett segélyezési politikát folytatták. Saját fizetésükhöz viszonyítva a díjnokok segélye sem tűnik elhanyagolhatónak: miután Seregély Sándor napibére 3,4 korona volt, a 20 koronás segély összege hozzávetőlegesen egy heti plusz bért jelentett számára.⁵⁴

Abból kiindulva, hogy az 1919 áprilisában csökkentett napi 15 koronás segély egy díjnok napibérének négy és félszerese, egy tisztiorvos napibérének közel kétszerese, és egy helyettes polgármester napi javadalmainak hozzávetőlegesen a másfélszerese volt, két opció áll fenn: vagy a pénzügyi támogatások voltak kiemelkedően magasak, vagy a bérek voltak meglehetősen alacsonyak. Tekintve, hogy 1918 decemberében a magán- és köztisztviselők életszínvonala mindössze a békebeli évek 33 százaléka volt, illetve, hogy a legjobban fizetett munkáskategóriák bérezése meghaladta a IX. köztisztviselői fizetési osztály első fokozatának értékét is, mindenképpen az utóbbi opció áll közelebb a valósághoz.⁵⁵ Viszonyításképpen: 1918 novemberében a finom lisztből készült kenyér ára 3,26 korona volt.⁵⁶

Nem véletlen tehát, hogy a kormány minél hamarabb a munka, vagy a hazatérés irányába szeretne volna terelni a menekült tisztviselőket, hiszen az egyre fogyatkozó, megszállással és polgárháborús viszonyokkal szembenező ország számára a menekültek tízezreinek ellátása komoly megterhelést jelentett az államkasszára nézve. Más kérdés ugyanakkor, hogy a kaotikus helyzetben vergődő közigazgatás ekkor már nem volt képes nagyobb volumenű intézkedések kivitelezésére.

⁵⁴ MNL HBML IV. 906.b 27/1919.

⁵⁵ Bódy Zsombor: Élelmiszer-ellátás piac és kötött gazdálkodás között a háború és az összeomlás idején. In Bódy Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után*. Budapest, 2019, MTA BTK TTI. 168–169.

⁵⁶ *Debreceni Közlöny*, 1918. nov. 27. 264.

Összefoglalás

Ugyan a menekülés már 1918 ősze óta szakadatlan tartott, Debrecen az 1916-os erdélyi menekültválság óta, 1919 márciusában először szembesülhetett azzal, hogy egyszerre több száz menekültnek kellett rövid időn belül lakhelyet és ellátást biztosítani, akik közül sokan már nem is térhettek többet vissza lakhelyükre. A tanulmány arra tett kísérletet, hogy a menekültjárás nagy egészéből esettanulmányoszerű módszerrel kiemeljen egy teljesen homogén társadalmi csoportot (nevezetesen a zilahiakét), és az ő történetükön keresztül mutassa be, hogy milyen eszközökkel próbálkozhatott egy, a háború gyötrelmeitől megviselt vidéki város, a hirtelen reá szakadt nagyobb embertömeg elhelyezésére.

Habár a tanulmány nem tér ki részletesen a kormányzati intézkedések bemutatására, mégis érdemes megjegyezni, hogy az 1919 ősztől fellépő ellenforradalmi kormányok sok szempontból a Károlyi-kabinet menekültpolitikai alapvetései nyomán határozták meg saját menekültügyi elképzeléseiket. Az 1920 tavaszától intézményesülő menekültpolitika hasonlóképp vidéken, és a többségi társadalom erőforrásainak bevonásával képzelte el a repatriálók elhelyezését és ellátását, a végcél pedig a segélyezés munkával való kiváltása volt. Nem szabad megfeledkezni ugyanakkor arról sem, hogy a menekültkérdés 1920-tól jóval bonyolultabbá vált, hiszen a repatriáltak hosszútávú integrációjával is számolni kellett.